

ԿԱՐԻՆԵ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ՄԵԾԱՐԵՆՑՅԱՆ ԽՈՍՔԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ԱՏԱՂՁԸ

*Նվիրվում է
բանաստեղծի ծննդյան
120-ամյակին*

Արդարը, եթե ժամանակից շուտ էլ վախճանվի, հանգիստ կգտնի:

Պատվաբեր ծերությունը ո՛չ երկարակեցությամբ է չափվում և ո՛չ էլ ապրած տարիների թվով, այլ մարդու համար իմաստությունն է նրա ալեհերությունը, եւ անարատ կյանքն է նրա ծերության հասակը:

(Իմաստ. Դ 7–9)

XIX դարեվերջը և XX դարասկիզբը հայ ժողովրդի համար եղան բարդ ու հակասական ժամանակներ: Ժամանակներ, երբ երկիրն ու ժողովուրդը կրեցին ծանր կորուստներ, իսկ արվեստն ու գրականությունը հասան մեծագույն նվաճումների: Հայաստանի թե՛ արևելյան, թե՛ արևմտյան հատվածներում մեծ վերելք ապրեց հատկապես քնարերգությունը, ինչը պատահական համարել չի կարելի, քանի որ դժնդակ պայմաններում հենց բանաստեղծությունը՝ առավելաբար երազի, տեսիլի գրականությունն է փորձում սպեղանի դառնալ մարդկային ցավին: Այս ժամանակի ծնունդ է նաև արևմտահայ քնարերգու Միսաք Մեծարենցը:

Մեծարենցի մասին շատ է խոսվել ու գրվել, և այստեղ ուզում ենք փոքրիկ անդրադարձ կատարել նրա հոգևոր ընկալումներին, առհասարակ հոգևորի դերին բանաստեղծի կյանքում և արվեստում: Մեծարենցի շփումը հոգևոր-կրոնականի հետ սկսվել է վաղ մանկությունից, քանի որ ծնվել է հավատավոր հայ ընտանիքում: Ինչպես վկայում են ժամանակակիցները, «Իրենց պալատանման տան ու ընտանիքի փարթամ կյանքը և վայելքը, որ լիովի ունեին: Բայց ոչ լոկ իրենց անձնասերի և եսապաշտի անձնապաշտությանը հատուկ, այլ այդ կյանքը և վայելքը հատկացուցած էին նաև անոնց, որ պետք ունեին, իրենց գոհունակությունը այլոց ծառայելու և բարիքներ ընելու Ավետարանական պարտականության մեջ կգտնեին, որ լիովին կկատարեին: Դպրոց ու եկեղեցի առատորեն կստանային նվերներ, և տան անդամներ առանձին-առանձին կուտային նվեր ու ողորմություն, մեծ բաժին կհանեին նաև պաշտոնեից: Սեղանին միշտ հյուրերով լի էր ...»¹:

Փորձենք ասվածի ապացույցները որոնել Միսաք Մեծարենցի բանաստեղծական աշխարհում: Բանաստեղծի չափածոյում ամենաահաճախակի օգտագործվում է *հոգի*

¹ Գեորգ Արսլանյանի հուշերից, Միսաք Մեծարենցը և Դանիել Վարուժանը ժամանակակիցների հուշերում, Երևան, 1968, էջ 33:

բառը՝ ընդհանուր 180 կիրառություն: Հաճախակի կիրառված բառեր են նաև *լույսը*՝ 96 կիրառություն, *արև*՝ 62 կիրառություն, *սեր*՝ 42 կիրառություն: Նույնն է պատկերը նաև արձակ էջերում, որոնցից այստեղ հիշենք «Ցայգանվագը», որն առաջին անգամ տպագրվել է 1905 թ. հունվարին՝ Սուրբ Ծննդյան տոնի առթիվ: Այս արձակ բանաստեղծությամբ հեղինակը հիշում է Բեթղեհեմի սուրբ գիշերը և նրա բերած սքանչելի խորհուրդը ողջ մարդկությանը, այդ թվում իրեն՝ երկար ու ձիգ դարեր անց ապրող մարդուն, որը վերստին է հիշում ու տոնում այս մեծ իրադարձությունը, վերստին է նորոգում իր ուխտն Արարչի հետ. «Ձանգակները կհրնչեն, երգերը կոգևորեն, ու բոլոր ձայները ցնծազին համերգության մը մեջ կմիանան, հոգիներու ծնունդն է: Լուսավորները կվառնին, խունկերը կբուրեն, լույսերն ոսկի բոցերով կփայլին. հոգիներու ծնունդն է: Շրթունքները մեղմագին կաղոթեն, նայվածքները կբոցափայլեն, ու ձեռքերը կվերանան, կվերանան. հոգիներու ծնունդն է ...»²:

Աստվածահայտնության խորհրդավոր գիշերին հեղինակը չի մոռանում նաև աղոթել հոգու մաքրության և հոգևոր ճշմարիտ վերածնության համար. «Դու, որ Կյանքը տվիր ինձի, ո՛վ Տեր, ապրի՛լ սորվեցուր, ցողե՛իմ հոգիս ցողովն անհուն գթության, ու թող ձյունն սրտիս մեջ հավերժական սպիտակությունը Քու սրբություններու... Մանուկը, որ կնիրհե իմ հոգվույս խորը, արթնացուր և հնչեցուր դարձյալ վաղեմի ձայնը, որ լռած էր սրտիս մեջ» (197):

Մեծարենցն անհուն սեր էր տաժում դեպի Աստծո արարչագործությունն առհասարակ. «Մեծարենց առհասարակ ամեն ինչ, շնչավոր թե անշունչ, կսիրեր և հոգեկան կապ մը հաստատված էր իր և անոնց միջև: Կյանք ու շունչ ունեին այդ բոլորը իրեն համար: Հոգի կուտար գույնզգույն ծաղիկներուն ու կանանչություններուն: Միքական առարկայի մը պես կփայփայեր վայրի ծաղիկ մը, նորափթիթ դալար մը ու կխոսակցեր անոնց հետ»³:

Անշուշտ նախ և առաջ հենց այստեղ պետք է որոնել Մեծարենցի բնութենապատկան գաղտնիքը: Նրա բանաստեղծությունների մի զգալի մասը նվիրված է բնության նկարագրությանը: Այս բանաստեղծություններում հաճախ գործում է դիմաոճության հնարանքը, երբ «անշունչ առարկաները շնչավորում, նրանց վերագրում ենք կենդանուն կամ մարդուն հատուկ հատկանիշներ, անշունչ առարկաներին ու կենդանիներին՝ բանականություն ու խոսելու շնորհ»⁴:

Հիշենք «Արևագալ» բանաստեղծությունը.

*Հորիզոնեն վար լույսի պար մը կիջնե,
Ընդելուզված՝ ճաճանչներով ոսկեհյուս,
Շուտ կանհետի մութն ու խավար կու տա խույս,
Աշխարհ արփվույն հուր գալուստը կողջունե... (18):*

Խավարը փոխվում է լույսի, բացվում է առավոտը՝ բարին ավետելով մարդկանց: Շնչավորված բնությունը փառաբանում է արարչական լույսը, որ գալիս է ծագելու աշխարհի վրա և մարդու հոգում: Մեր գրականության և իրականության մեջ արևա-

² Միսաք Մեծարենց, Երկերի լիակատար ժողովածու, Երևան, 1981, էջ 196: Այսուհետև մեջբերումների էջերը տե՛ս տեքստում՝ փակագծերի մեջ:

³ Միսաք Մեծարենցը և Դանիել Վարուժանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 91:

⁴ Պ. Մ. Պողոսյան, Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, գիրք երկրորդ, Երևան, 1991, էջ 185:

գալը միշտ էլ գովերգվել է հատուկ սիրով ու ջերմությամբ, վկան՝ մեր Եկեղեցու Արևագալի ժամերգությունը, Արևագալի չքնաղ շարականները, Շնորհալու «Առավոտ լուսո»-ն և այլն, ինչպես՝ «Լո՛յս, արարիչ լուսոյ, առաջին լո՛յս, բնակեալդ ի լոյս յանմատոյց Հայր երկնաւոր, ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ. ի ծագել լուսոյ առաւօտուս, ծագեա՛ ի հոգիս մեր զլոյս Քո իմանալի»⁵:

Քրոջ ամուսնուն՝ Վարդան քահանա Արսլանյանին ուղղված նամակում Մեծաբենցը գրում էր. ««Ծիածանի» առթիվ գրված նամակը անգամ մըն ալ կկարդամ զգածվելով. «Ինչո՞ւ տիեզերքի հոգիին հետ չես խոսակցիր» կգրեք. բայց դիտելի է, որ իմ գրեթե բոլոր քերթվածներս այդ մեծ խոսակցության կնկրտին, որքան որ ալ իմինս չըլլա Աստուծո հետ դեմ հանդիման խոսակցություն, բայց ո՞չ ապաքեն Աստված ամեն տեղ է. Ձմրան Պարզ Գիշերվան մեջ հեծծած աղոթքս և Արևին ուղղած պաղատանքս իրեններուն, հետևաբար և իրեն համար էր. ի՞նչ երջանկություն, տերնի մը խարշափին մեջեն տեսնել տիեզերական զորության գաղտնիքը և այդ փոքրիկ մասնավորեն մեկնիլ դեպ ի անհունը...» (288):

Այս համատեքստում արարչագործ բնության կատարելության հետ համեմատության չի դիմանում մարդկային ստեղծագործությունը: «Ծաղկե քառյակ» բանաստեղծության մեջ զուգահեռ է տարվում բնության և քերթության միջև: Այս զուգահեռն անշուշտ նոր չէր, տարվել էր դեռևս միջնադարում, մասնավորապես Հովհաննես Սարկավազ Իմաստասերի «Բան իմաստութեան...» պոեմում: Եթե Սարկավազի պոեմում բնությունն է խորհրդանշում թոշունը՝ սարեկը, ապա Մեծաբենցի բանաստեղծությունում այն խորհրդանշում է ծաղիկը: Սարեկի մասին, որի երգը դրսևում է իրեն, Իմաստասերը գրում է.

*Իսկ արուեստիս դու երաժիշտ ամենահնար, անվարդապետ,
Ինքնաբաւ, ինքնուսումն, վարդաբնակ և անքաղաք,
Անմերձ և մօտաւոր, ուրախարար լըսասիրաց...⁶:*

Թոշունը չի մեղանչել Աստծու դեմ, մնացել է իր բնական վիճակում և պարզաստրվել հայտնությամբ, մինչդեռ մարդուց բարձր արվեստի հասնելու համար պահանջվում է ճիգ, ջանք, տքնություն: Եվ սակայն տքնության անքուն գիշերներից հետո էլ՝

Զի վարժումն և կրթութիւն ոչ ժամանէ առ բնութիւն...⁷:

Ահա պոեմի բուն գաղափարը: Նույն գաղափարն է հաստատում և Մեծաբենցի բանաստեղծությունը.

*Հո՛ն, բաժակին մեջ ծաղիկին
Ոսկեփոշի թնով գեջ,
Սիրով պատած սրտի մ'անգին*

⁵ Խորան Լուսոյ, Երգ Արևագալի, Երևան, 1993, էջ 15:

⁶ Հայ դասական քնարերգություն, հատոր 1, Երևան, 1986, էջ 212:

⁷ Ն.տ., էջ 215:

Կառնե պատկերն ելնէջ:

*Այդ պատկերը շատ ավելի
Հուզիչ է՝ քան քերթողին
Հույզով մ'անհուն, անպատմելի
Գրած տողերն քառյակին (138):*

Մեծարենցի քնարերգության մեջ հետաքրքիր «լուծում» է ստացել բարու և չարի հավերժական հակամարտությունը: Դժվար թե հանդիպի որևէ բանաստեղծ, որ իր ամբողջ ստեղծագործության մեջ երբևէ չկիրառի չար ածականը: Մեծարենցի չափածոյում այն իսպառ բացակայում է: Կա միայն չար արմատով կազմված երեք բառ՝ չարածճի, չարանճար և չարաչար: Առաջին երկուսը հեղինակը տարբեր բանաստեղծություններում վերագրել է հովիկին: Երկու դեպքում էլ բառն օգտագործվել է դրական գնահատողական իմաստով, ինչպես՝

*Պատուհանըս մատնահարեց ու անցավ,
Հովն հերարձակ աշունին.
Չարածճի ինչպես աղջիկ մը, ինչպես
Խաղընկեր մը՝ դրրան ետին մոռցրված՝
Պատուհանըս մատնահարեց ու անցավ,
Հովն հերարձակ աշունին (120):*

Չարաչար բառին հանդիպում ենք «Մենպոլիզմ»-ը երգիծական բանաստեղծության մեջ: Այստեղ Մեռճան Բալսամյանը՝ ժամանակի բանաստեղծ, արձակագիր Մերուժան Պարսամյանը, խոսում է այլ բանաստեղծների մասին:

*Մինչ անոնք կերգեն գորտ, շերամ, պաճար,
Ամեն ինչ՝ որ է գրեհիկ, անհանճար,
Անոնց գրչակը կ'եղծե չարաչար (177):*

Չարին հակառակ բարի ածականը հեղինակն օգտագործել է ութ անգամ. հինգ անգամ «Արևին» բանաստեղծության մեջ՝ որպես արևի մակդիր, երկու անգամ «Բրիկունս» բանաստեղծության մեջ՝ որպես իրիկունի մակդիր, և մեկ անգամ «Թղթիկը» բանաստեղծության մեջ՝ որպես լուսնի՝ «լուսինկայի» մակդիր: Դժվար չէ նկատել, որ բացարձակ դրական իմաստ արտահայտող այս ածականը Մեծարենցն օգտագործել է բնութագրելու համար բնությունից վերցված առարկաներ կամ երևույթներ, ինչը մեկ անգամ ևս հիշեցնում է նրա բնութենապաշտության մասին: Բացի սրանցից հեղինակի քնարերգության մեջ հանդիպում ենք նաև բարի արմատով կազմված բառերի՝ բարեբախտ, բարեբարի՝ օգտագործված մեկ անգամ, բարեկամ, բարիք՝ օգտագործված երկու անգամ:

Հետաքրքիր է նաև Մեծարենցի բանաստեղծության ներկայանակը: Իշխող գույնը կապույտն է՝ իր տարբեր երանգներով, և ճերմակը՝ իր հոմանիշ սպիտակի հետ: Սա պատահական չէ, քանի որ կապույտն իր տարբեր երանգներով, ինչպես նաև սպիտակը, հաճախ է խորհրդանշել մաքրություն, նրբություն և քնքշություն: Խոսելով Ե-

դիշե Թադևոսյանի «Աստվածածին» կտավի մասին՝ Գարեգին Կաթողիկոս Հովսեփյանը գրում էր. «Աստվածածինը յուր կապույտ և մեղմ աչքերի արտահայտությամբ, մայրական գորով է, սեր, անձնվիրություն՝ առանց նկարչի կողմից արտաքին միջոցներով մարմնավորած լինելու այդ. իսկ որդին յուր մանկական թաթիկների մեջ բռնած սպիտակ և մաքուր աղավնու նման անմեղություն. երկու զուգորդված գեղեկություններ, որ իբրև լուսավոր ճառագայթներ թափանցում են հոգուդ մեջ և ներքին, քաղցր բավարարության զգացումով համակում քեզ»⁸:

Հայ քնարերգության մյուս գագաթը՝ Մեծարենցի ժամանակակից Վահան Տերյանը, նույնպես հաճախ էր նախապատվությունը տալիս կապույտին, ինչպես՝

*Կանչում ես անվերջ
Կապույտ հեովից,
Շշուկով անուշ
Կանչում ես ինձ*⁹:

Մեծարենցի վրա խոր ազդեցություն է թողել իր մայրը, որի անխախտ ու աներեր հավատը միշտ հիացրել է շրջապատին և ունեցել մեծ դաստիարակիչ նշանակություն: Մխաված չենք լինի, եթե ասենք, որ հենց մոր հավատն է փրկել մանուկ Միսաքի կյանքը, երբ վերջինս ծանր հիվանդ էր, և բժիշկները միայն կարողանում էին ասել «դժբախտաբար»: Միրող մոր համար այսպիսի դժոխային իրավիճակում տիկին Իսկուհին ասում էր շրջապատող հարազատներին. «Տղա՛ք, ինչո՞ւ կտխրիք և ինչո՞ւ կարտասվեք: Աստված տվավ, Աստված կառնե, ան երկնքի հարսնիքին կերթա, դուք ալ աշխարհի հարսնիքին: Բայց ես հույսս չեմ կտրած և հավատքս այնքան զորավոր է մանուկները սիրող Հիսուսին, որ պիտի ապրեցնե Միսաքս: Ու աչքերը Միսաքի մարմրուն աչքերուն ուղղած.

– Չէ՛, խուզի՛ս, չէ՛, Միսաքս, պիտի ապրիս ու պիտի ապրեցնես, որ օր մը հավատքի երգը երգես ամենուս:

Ամենուս մեջ հավատք մը արթնցուց և զորությունը իրեն պես Հիսուսեն սպասելու բժշկությունը:

– Գացեք անմիջապես հսկում մը ընելու. գորքին մեռնիմ»¹⁰:

Գյուղացիները՝ մեծով ու փոքրով, բան ու գործ թողած, շտապում են եկեղեցի՝ հսկումի: Առավոտյան կանուխ լսում են ավետիսը, թե մանուկը «հանգիստ գիշեր մը անցուց, դեղերն առավ, տաքությունը քիչ մը իջավ»¹¹:

Այսպես, ինչպես եզրակացնում է հուշագիրը, «Մեծարենց կապրի ու պիտի ապրի, ինչպես ապրեցավ հսկումով ու միշտ անմեռ հիշատակներով»¹²:

Տարիներ անց Մեծարենցն անդրադառնում է մոր կերպարին «Խունկ և արցունք» ոտանավորում: Կրոնական բովանդակությամբ և կրոնական բառերով լեցուն այս ո-

⁸ Գարեգին Հովսեփյան, Նկարիչ Եղիշե Թադևոսյան, «Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության» գրքում, Կ. Ա, Երևան, 1983, էջ 196:

⁹ Վահան Տերյան, Բանաստեղծություններ, Լիակատար ժողովածու, Երևան, 1985, էջ 92:

¹⁰ Գեորգ Արսլանյանի հուշերից, «Միսաք Մեծարենցը և Դանիել Վարուժանը ժամանակակիցների հուշերում» գրքում, էջ 35:

¹¹ Ն.պ., էջ 36:

¹² Ն.տ.:

տանավորը բանաստեղծական պատկերն է բարեպաշտական այն սովորության, երբ Կիրակնամուտին տանը մոմ են վառում, խնկարկում՝ ի հիշատակ ննջեցյալների.

*Շիր մ'արցունքով՝ կաթիլ մը խունկ
Սրբանոթին մեջ կցանե
Մայրս՝ որ կանցնի անտես դռնե,
Եվ երջանիկ՝ կղընե ունկ
Անդրաշխարհեն եկող ձայնին... (184):*

Խնկարկությունը ստեղծում է անտեսանելի մի կապ անցյալի ու ներկայի, անդրաշխարհի և մեր իրականության միջև: Այս բանաստեղծությանը Մեծարենցը կցել է ծանոթություն, որտեղ մասնավորապես հիշում է ժողովրդական այն հավատալիքը, համաձայն որի ննջեցյալները կիրակնամուտին այցելում են սիրելիների կայքերը՝ ստանալու իրենց բաժին խունկն ու արցունքը: «Ո՞վ,–եզրակացնում է հեղինակը,– պիտի չըսեր թե հիշատակը կվերապրեցնե հոգիները: Եվ ի՞նչ ավելի հիշատակելի հիշատակարան՝ քան աստղաշիթ աստվածատուր արցունքն ու հոգեպարար վերամբարձ խունկը» (184), ինչպես՝

*Ու ցայգամուտն է հայելի՝
Ուր կցողա բոցն աշխուժին՝*

*Լուսահոգի զվարթուններուն՝
Ձորս արբեցուց այս իրիկուն
Շաբաթօրյա խունկն ու արցունք:*

Մայրս ալնոր չոքեր է ծունկ... (184):

Հետաքրքիր է այստեղ *Զվարթուն* բառի գործածությունը: Այն նշանակում է հրեշտակ, այստեղից էլ ունենք Սուրբ Զվարթնոց տաճարը: Մակայն բանաստեղծը բառին տալիս է նոր իմաստ. այստեղ զվարթուններն այն հոգիներն են, որոնք այլևս մեզ հետ չեն, այլևս անմարմին են, լուսահոգի, փաստորեն ավելի նմանվել են հրեշտակների: Տեղին է հիշել Ավետարանի այն դրվագը, որտեղ Հիսուս խոսում է մեռելների հաբության մասին. «Իսկ որ արժանի լինիցին այնմ աշխարհի հասանել եւ յարութեանն որ ի մեռելոց՝ ոչ կանայս առնեն եւ ոչ արանց լինին: Քանզի եւ ոչ մեռանել եւս կարեն, զի հաւասար հրեշտակաց են, եւ որդիք Աստուծոյ, քանզի յարութեան որդիք են» (Ղուկ. Ի 36-37):

Պետք է նշել, որ Մեծարենցը նաև այլ առիթներով է անդրադարձել կիրակնամուտին՝ դարձյալ ինքնակենսագրական հենքի վրա: Ինչպես վկայում են ժամանակակիցները, «Հայրը՝ Կարապետ Մեծատուրյան, որ լավ շարականագետ էր, շաբաթ կիրակի օրերը կմասնակցեր Ս. Նիկողոսյան եկեղեցվո երգեցողության: Շաբաթ իրիկունները եկեղեցին էր Միսաք, կունկնդրեր «Լոյս զուարթը», գոր քաղցր ձայնով մը կերգեր իր հայրը»¹³:

¹³ Միսաք Մեծարենցը և Դանիել Վարուժանը ժամանակակիցների հուշերում, էջ 90:

Այս ամենն իր բանաստեղծական մեկնաբանությունն է գտնում «Կիրակմուտք» բանաստեղծությունում, որի բնաբանն իսկ՝ «Եկեալքս ի մտանել արեգականն տեսաք զլոյս երեկոյիս», վերցված է «Երգ Կիրակմուտից» ժամերգից: Շաբաթ երեկոյան ժամերգություն է. եկեղեցիներում մոմեր են վառում, խնկարկում, աղոթում, և հոգևոր խաղաղությունն ու հրրճվանքը թափանցում է հավատացյալների հոգիները, լուսավորում նրանց: Ահա այս ամենի մեծարենցյան պատկերումը.

*Ջահերն հիմակ կերազէ՛ն համակ գյումրոյթ ու թարշիշ...
Կամարներեն, խորանեն կծագին լոյս ու ծիծաղ.
Հոգիս քիչ քիչ կթաղվի անուրջին մեջ այս չքնաղ:*

Հուշիկ փախչող իրիկվան ծիրանի լոյսն է զվարթ... (48):

Հետաքրքիր է, որ Մեծարենցի չափածոյում ծիրանին հաճախ է կապվել լոյսի հետ՝ կարծես ի հայտ բերելով նրա մի ծածկված հատկանիշը՝ գույնը: Հատկանշական է նաև, որ այս երևույթը գտնում ենք նաև Սուրբ Ներսես Շնորհալու ստեղծագործություններում: Ինչպես Շնորհալին է գրում. «Առաջին խորանը չորս գույներով՝ կապուտակ, ծիրանի, կարմիր և սպիտակ, նմանվում է նախկին խորանին չորս տարրերի ձևով: Եվ ծիրանի սյուները ցույց են տալիս առաջին լոյսի հաստատությունը՝ Աստվածային աթոռը տարրերից դուրս»¹⁴:

«Աստվածամա՛յր» բանաստեղծությունը օրհներգություն ու փառաբանություն է Սուրբ Կույսին: Քնարական հերոսը հայցում է մի կաթիլ Աստվածամոր ծովացած, անսահման սրբությունից, ինչը ի գործու կլինի նրան մանկացնելու, մաքրելու, նոր արարած դարձնելու: Այս բանաստեղծության բնաբանն էլ վերցված է Նարեկացու Մատյանի Տիրամորը նվիրված Բան 2-ից. «Ահա կաթիլ մի կաթին քումդ կուսութեան, յանձն իմ անձրեւեալ, կենաց ինձ գորէ, Մա՛յրդ բարձրելոյ Տեառն Յիսուսի...»:

Հերոսն ինքնամաքման ճանապարհ ունի անցնելու, և այս ոչ դյուրին ճանապարհին օգնության է հասնում ձայնը՝ աստվածային ձայնը, որն աստվածաստեղծ հոգուն պիտի առաջնորդի դեպի փրկություն, դեպի խաղաղության նավահանգիստ: Նկատելի է նաև, որ այս բանաստեղծությունում հեղինակն օգտագործում է «Աստված» բառով բաղադրված մի քանի կազմություն.

*Գիշերին մեջ կիջնէ դեռ ուղիսը լուսեղեն,
Կաթիլ մը կաթ՝ ծովացած քու սրբութենեն.
Ու տե՛ս, ահա՛, կմանկանամ, Աստվածամար,
Ու տե՛ս, ահա՛ կմանկանա՛մ գիշերին մեջ՝
Ուր լըսեցի ես աստվածյան ձայնին վայրէջ՝
Որ կշաչեր աստվածարյալ հոգվոյս համար (97):*

Չենք կարող չհիշել «Տո՛ւր ինձի, Տեր...» բանաստեղծությունը: «Տեր» բառը Մեծարենցի ամբողջ չափածոյում հանդիպում է տասնութ անգամ, որից տասնվեցը՝ այս

¹⁴ Քաղվածքն ըստ «Մեկնություն խորանաց» գրքի, աշխատասիրությամբ Վիգեն Ղազարյանի, Երևան, 1995, էջ 141:

բանաստեղծության մեջ: Ուտանավորը մեկն է այն քերթվածներից, որոնք լավագույնս արտահայտում են Մեծարենց բանաստեղծի և անհատի խորին մարդասիրությունը: Մա ևս պատահական չէ, քանի որ Քրիստոնեության հիմնաքարն, ի վերջո, սերն է. «Մեր ոչ երբեք անկանի, եթե մարգարէութիւնք են, խափանեցին, եթե լեզուք՝ լոռեցեն, եթե գիտութիւն՝ խափանեցի» (Ա. Կորնթ. ԺԳ 8):

Իր նմանի հանդեպ անհուն սիրով ու նվիրումով տոգորված՝ Մեծարենցի քնարական հերոսը երկնային Տիրոջից հայցում է *անանձնական* ուրախություն՝ տալու, նվիրելու, բաշխելու համար, հայցում այլոց երջանկությանը՝ երջանկանալու համար, հայցում է ամենքին բաժին հանելու համար.

*Տո՛ւր ինձի, Տե՛ր, ուրախությունն անանձնական.
Ջանգակներո՛ւ պես զայն կախեմ ամեն դրրան՝
Ու զերթ նարոտ ամեն դրրան զայն պըսակեմ...(172):*

«Խենթեր» բանաստեղծությունը պատկերում է խենթերի հոգեկան տառապանքն ու տվայտանքը, որի հիմնական պատճառը միջավայրի դաժանությունն է: Դժվար չէ նկատել, որ հեղինակը խորը, անթաքույց համակրանք է տածում այս խենթերի նկատմամբ և դատապարտում անսիրտ ու փարիսեցի հասարակությանը: Եռամաս այս բանաստեղծությունը հազեցած է կրոնական բովանդակություն ունեցող բառերով, որոնք ասելիքին յուրօրինակ հնչեղություն են հաղորդում: Բանաստեղծը Քրիստոնեական սիրտ և գթասրբության կոչ է անում հանդեպ այս դժբախտ արարածները, որոնց ցավի միակ դարմանը պետք է լինի շրջապատի հոգատարությունն ու ուշադրությունը.

*Փնտռեցե՛ք այս տըղան, ո՞ւր էք, ո՞վ սուրբեր.
Թողե՛ք անկյունն՝ ամուլ ձեր գուրն ու մատյան.
Աստվածն ա՛ն է, ա՛ն՝ որ արցունք է սրբեր,
Ա՛հ, քաղցրություն, գոնե շի՛թ մը քաղցրության (189):*

Սիրո և անմնացորդ նվիրումի նույն գաղափարը ընկած է նաև «Ըլլայի՛, ըլլայի՛» շարքի հիմքում: Եվ այս այն դեպքում, երբ պատանի Միսաքն արդեն տառապում էր անբուժելի հիվանդությամբ և զգում մահվան մոտիկությունը: Ահա այստեղ նրա անբաժան ուղեկիցներն ենք տեսնում Աստվածաշունչն ու Նարեկը, որոնք մարմնի տկարության պահին զորացնում են հոգին, սպեղանի դառնում ցավին, հաղորդում նոր ուժ ու եռանդ: Մեծարենցի կենսագիր Թորոս Ազատյանը նշում է, որ հիվանդ ժամանակ Մեծարենցը «կը կարդար տակաւին: Աւելի կը նախընտրէր բժշկական ու կրօնական գրուածքներ: Նարեկ ու Աստուածաշունչ իր սնարին պահապաններն էին: Կը հծծէր մանաւանդ Նարեկը, ուրկէ սիրած պատկերներուն եւ ուրուագիծներուն մէջէն յայտնուած էր Նարեկացին՝ «սրբութեան իդօին կրակովը վառուած» աղօթասաց մեծ բանաստեղծը, իր հաւատքին ու հոգիին անշեջ մորենին»¹⁵:

Արդյունքում տեսնում ենք հեղինակի «Նարեկացիին հետ» հոդվածը, որը լույս է տեսնում նրա մահից մի քանի ամիս առաջ և որը լավագույնս է արտահայտում Մեծարենցի խորին հիացմունքը, սերն ու կապվածությունը մեր ազգային ամենամեծ

¹⁵ Ազատեան Թորոս, Միսաք Մեծարենց (իր կեանքը), Կ.Պոլիս, 1922, էջ 59:

սրբություններից մեկի՝ Նարեկի հանդեպ: Հեղինակը մի քանի էջում, Մատյանի լույսի ներքո, անդրադարձ է կատարում մեղավոր հոգու տառապանքներին, ապաշխարության և ինքնամաքման ճանապարհին, մարդու կյանքում Աստծո ներկայությամբ, Աստվածամոր բարեխոսությանը և ի վերջո հանգում է լուսաշող վայրկյանի, հույսի ու լավատեսության:

«Բայց բոլոր այս խավարներուն ու մշուշներուն, ծփծփումներուն ու հորձանքներուն ետին, հավիտենական, երջանիկ, անշիջանելի գաղափարը կա պահված. և կուգա կամքի ու գիտակցության արևոտ այն վայրկյանն ալ՝ ուր երջանիկ ձայնարձակությունը կլսվի.

«Տոնեա զկեալս կորուսելոյս վերնականացն պարերգութեամբ:

Եւ այս վայրկեա՛նը...» (270):

Որ Սուրբ Գրիգոր Նարեկացու ազդեցությունը անասելիորեն մեծ է եղել հետագա ստեղծագործողների վրա, փաստ է: Փաստ է նաև, որ բազմաթիվ գիտնական բանասերներ անդրադարձել են Նարեկացու կյանքին ու գործին: Մասնավորապես գրաքննադատ Արշակ Չոպանյանը գրում է. «Նարեկացին հասած է այն հազվադեպ վիճակին, ուր ա՛լ կտրված է աշխարհեն, տեսակ մը հողեն վեր, մարմնեն դուրս կյանքի մեջ մտած, ուր երկրավոր իրերը այլակերպված կերևան և ուր ա՛լ կսկսի գերերկրավորին տեսությունը: Նարեկացին Աստված տեսած է... Այո՛, Աստված երևցած է անոր: Այրի մը մեջ, մենավորիկ աղոթած աստենը, լույս կբխի քարերեն, և Հիսուսը կերևա մոր՝ Աստվածածնին հետ...»¹⁶:

Իսկ գրականագետ Հրանտ Թամրազյանը հավելում էր Չոպանյանին՝ գրելով. «Արդեն ավելի հաստատապես կարող ենք ասել, որ Մեծարենցը Նարեկացուն տեսել է, զգացել շատ անգամ, որ նրա տեսիլների մեջ հաճախ է երևացել մեծ բանաստեղծի հրով տոգորված թախծոտ նայվածքը, բոցով շրջանակված դիմագիծը: Երազել և տեսել է նրան իդձի ու թախծության ամպոտ վայրկյաններին: Նարեկացին մոտեցել է նրան ամբողջ հազարամյակ հետո, դարձել անսահմանորեն մոտ ու մտերիմ: Եվ իր կյանքի վերջին պահերին, հատկապես վերջին... «Նարեկի» այս քննությունը Մեծարենցից մեզ հասած գրեթե վերջին խոսքն էր: Եվ ի՛նչ խոսք... Ինչ-որ չափով սա և՛ գիտություն է, և՛ սրտի խոսք, և՛ պատգամ, հոգեկան աղերս դեպի անցյալ ու դեպի գալիք»¹⁷:

Միսաք Մեծարենցն իր ժողովրդի հարազատ զավակն էր: Նա ապրեց քսաներկու տարի: Կարճատև մի կյանք՝ տանջալից ու տառապալից, բայց նաև լուսավոր ու իմաստալից, և դրանով իսկ երջանիկ: Նրա ստեղծագործությունը ճիշտ, լիարժեք գնահատելու համար անհրաժեշտ է, ի թիվս այլ հարցերի, անդրադառնալ նաև բանաստեղծի հոգևոր-բարոյական կերպարին, նրա քնարերգության մեջ հոգևոր-կրոնական թեմաներին և այն արտահայտող կրոնական բովանդակության բառերի ոճական կիրառություններին: Նաև նշվածների շնորհիվ է, որ Մեծարենցի քնարերգությունը դառնում է ճշմարիտ ու բարձրարվեստ քնարերգություն, որն, որպես ժողովրդի հոգևոր անգնահատելի ժառանգություններից մեկը, ուղեկցում է նրան մինչև հավիտենություն:

Նաև նշվածների շնորհիվ է, որ. «Յորովայն է ընտրեալներու շարքին՝ Մեծարենցի

¹⁶ Արշակ Չոպանյան, Երկեր, Երևան, 1988, էջ 300:

¹⁷ Հրանտ Թամրազյան, Բանաստեղծության հազարամյա խորհուրդը, Երևան, 1986, էջ 285–286:

մեծագործություններուն առիթով եւս, մարդ

Ճանչցածը անգամ մը եւս կ'ուզէ ճանչնալ:

Հսածը անգամ մը եւս կ'ուզէ լսել:

Ըմբռնչուածը անգամ մը եւս կ'ուզէ ըմբռնչուել:

Ճիշտդ Տէրունական աղօթքին ու սրբազանասուրբ միւս տաղերուն պէս, որոնք անստուեր պայծառութեամբ մը սրտիդ բաբախելէ ետք, դարձեալ կ'ուզես հաղորդուիլ անոնց խորին խորհուրդին»¹⁸:

Մեծարենցի քնարերգությունն այս լույսի ներքո քննելիս միանգամայն պարզ, հասկանալի և խիստ այժմեական է դառնում երջանկահիշատակ Գարեգին Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի խոսքը՝ ասված սրանից քսան տարի առաջ բանաստեղծի ծննդյան 100-ամյակի առիթով. «Աշխարհը իսկապէս սկսած է «իրիկնանալ»՝ բնութեան հանդէպ մարդու մարդկայնական վերաբերումին այս հետզհետէ արեւամարող ընթացքին հետեւանքով: Մեծարենցեան բանաստեղծութիւնը, ինծի այնպէս կը թուի, որ կրնայ առաւօտ բանալ մեզի համար, մեզ աւելի հարազատօրէն տանելով մեր գոյութեան ակունքներուն եւ մեր մէջ վերագտնել տալով մեզի մեր լինելութեան բնութեանական ու մարդկային հարազատութիւնը»¹⁹:

¹⁸ Պօղոս Մնայեան, Տարեդարձներ, Պէյրութ, 2001, էջ 108–109:

¹⁹ Գարեգին Բ Կաթողիկոս, Մեծարենցեան մթնոլորտ, Բագին, թիւ 11–12, Պէյրութ, 1986, էջ 3: